

Стовба Н. І.

м. Донецьк

КОГНІТИВНИЙ ДОСВІД ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОГО ДОСВІДУ

*Досвід — дитя думки, а думка — дитя дії.
(Бенджамін Дізраелі)*

У статті викладена проблема змісту та структури професійного досвіду. Побудована модель професійного досвіду фахівця. Проаналізовано вітчизнянні та зарубіжні дослідження щодо визначення поняття та змісту когнітивного досвіду як складової професійного досвіду.

Ключові слова: професійний досвід, сенсомоторний досвід, схема дії, інтенціональний досвід, інтерактивний досвід, когнітивний досвід, змістовний досвід, регулятивний досвід, стильовий досвід, когнітивний стиль.

Постановка проблеми

Професійний досвід фахівця на сучасному ринку праці є актуальним дослідженням професійного зростання людини. До психологічного аналізу професійного досвіду звертаються під час розв'язання різноманітних завдань: визначенні змісту, форм і методів професійної підготовки, підвищення кваліфікації фахівців, професійного добору кадрів і проектування професійного становлення фахівця в організації, реалізації програм з професійної адаптації працівників з різним стажем роботи тощо.

Дослідження професійного досвіду також набуває значущості у зв'язку з появою нових професій, диференціацією одних та інтеграцією інших. До того ж розширення спектра вимог до фахівця на ринку праці зумовлюють швидке старіння професійного досвіду фахівця.

Професійний досвід ми пов'язуємо із професійною майстерністю — всім, що допомагає фахівцеві успішно виконати складні професійні завдання. Досвід — це продукт, що виникає в умовах професійної діяльності й накопичується людиною впродовж життя.

Професійний досвід — складна система, яка зовні виступає як сукупність способів, прийомів і правил розв'язання трудових завдань, що забезпечується когнітивними і значеннєвими структурами, які формуються в процесі навчання та професійної діяльності.

Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних учених надає можливість визначити професійний досвід як структурно — динамічне утворення, яке є сукупністю уявлень суб'єкта щодо професійних обов'язків і про себе, що формується в процесі виконання професійної діяльності. На думку І. Лялюк, індивідуальний професійний досвід — це сукупність орієнтувальних програм поведінки, які інтегрують у собі минулий досвід (накопичений фахівцями та особисто працівником), індивідуальні особливості людини, її знання, уміння, навички та способи дії [4].

Проте, незважаючи на значний інтерес науковців до питань професійного досвіду, проблема вивчення його складових як у теоретичному, так і в практичному ас-

пекті залишається малодослідженою, що виявляється й у відсутності єдиного розуміння сутності феномену професійного досвіду.

Основною метою статті є визначення основних складових професійного досвіду фахівця та аналіз сутності такого структурного компонента як когнітивний досвід.

Виклад основного матеріалу

Термін «досвід» є недостатньо визначеним як на концептуальному рівні, так і на рівні емпіричних досліджень. Отже не випадково в більшості сучасних словників з психології категорія «досвід» відсутня. Але останнім часом суттєво підвищується інтерес з боку дослідників до змістовного вивчення феномену досвіду. Однак вчені по-різному розуміють цей складний психологічний феномен і розглядають його як сукупність знань, умінь і навичок (К. Платонов); як діяльність, представлену у свідомості людини (О. Турчинов); як складну систему, що складається зі способів, прийомів і правил вирішення виробничих завдань (Ю. Стрелков); як сукупність подій або «технік життя» людини, що актуалізуються в різних професійних ситуаціях (Л. Анциферова); як впорядковані у свідомості образи пережитих подій (А. Кронік, Л. Бурлачук, Є. Коржова), як результативну психічних процесів, в якій закріплені всі професійні знання, вміння, навички, способи і технології діяльності, з якими стикається за своє життя людина (Е. Зеєр) та ін.

На думку В. Толочек досвід — це результат взаємодії людини з об'єктивним світом. Досвід включає форми і результати теоретичної та практичної діяльності суспільства, трудові прийоми й навички, відкриті людиною закони (у процесі діяльності, спілкування і взаємодії людний, розвитку суспільства та ін.) [7].

Відомий український дослідник О. Лактіонов вважає, що досвід — «це така психологічна реальність, яка завжди стосується конкретної людини, тобто завжди індивідуальна за своєю природою. Тому виявлення її загальних закономірностей і механізмів повинно ґрунтуватися на індивідуальних способах дій, індивідуальних цінностях, життєвих подіях». Він зазначає, що «... досвід представляє собою таке психологічне утворення, котре дає можливість не тільки використовувати відповідні задачі знання, вміння і навички, але й певним чином адаптуватися до умов життя, взаємодіяти з оточуючим світом, інтерпретувати події у світі і себе у цих подіях» [3, 145]. Він наголошує, що предметом дослідження має бути не досвід взагалі, а лише індивідуальний досвід.

Як пише О. Лактіонов, «суб'єкт творить власне життя, досвід веде його протокол, накопичуючи та інтерпретуючи знання, вміння, досягнення і невдачі індивіда. Які б не були зовнішні обставини, вони не змінюють досвід безпосередньо, такі обставини повинні бути пропущені через ціннісні і інші критерії, які є в людині» [там же]. Роль ціннісних фільтрів відіграють латентні структури, нерефлексивовані надсвідомі чи підсвідомі складові до яких О. Лактіонов відносить стереотипи, самооцінку, оцінку власного дитинства. Такі структури називаються інтерпретаційними комплексами індивідуального досвіду. Вони забезпечують стабільність і представляють собою полімодальну сукупність оцінок, самооцінок, суджень, думок, настанов, які формуються шляхом суб'єктивних раціоналізацій та узагальнень за підтримки оточуючих [3]. Такий підхід в розумінні досвіду особистості дає можливість досліджувати його психологічну сутність. О. Лактіонов висунув гіпотезу, що індивіду-

альний досвід як психічне явище являє собою трьохкомпонентне структурно-динамічне утворення, яке має соціальний, особистісний та мнемічний компоненти, кожен з яких є самостійною характеристикою досвіду, має власний зміст, генезис та функції [там же].

На думку у Ю. Швалба, досвід формується в результаті позитивних проб та дій, і виконує функцію захисту від можливих помилкових дій. Кожен конструкт індивідуального досвіду передбачає цілісну і внутрішньо недиференційовану констеляцію із трьох елементів: інтенціонально заданих характеристик ситуації, способу дії і емоційно-ціннісної оцінки [11]. Ю. Швалб, уточнюючи функціональне місце досвіду у просторі життєдіяльності особистості, умовно виділяє три типи досвіду (як індивідуального, так і соціальних груп): ситуаційний, діяльнісний та особистісний [11].

Виходячи з умов, у яких формується професійний досвід і які, відповідно, його регулюють, І. Лялюк виокремлює такі його компоненти:

- ментальний (когнітивний) досвід як такий, що, по-перше, є формою фіксації і репрезентації у психіці об'єктивного світу, а по-друге – структурує і регулює весь досвід і психічне життя людини взагалі.
- соціальний – досвід співробітництва, що набувається в результаті взаємодії з іншими людьми і в якому ця взаємодія зафіксована.
- особистісний, представлений у двох вимірах: ціннісний досвід, пов'язаний з формуванням інтересів, моральних норм і переконань, ідеалів тощо, виявлений в ціннісних орієнтаціях; та досвід рефлексії, який полягає у зіставленні знань про свої можливості з тими завданнями, які стоять перед суб'єктом [4].

Є. Євдокимова вважає, що професійний досвід як психологічна система складається зі структурно-динамічної організації трьох сфер, кожна з яких є самостійною характеристикою досліджуваного феномену, що наділена певним змістом та функціями:

- когнітивної, змістом якої є професійні знання, що є основою формування компетентності суб'єкта, його суджень, умовиводів, вирішень, оцінок, професійних очікувань та домагань, антиципації професійної перспективи. Функцією когнітивної сфери є раціоналізація професійного досвіду;
- «почуттєвої тканини», змістом якої є професійні смисли, що формуються як результат емоційно-ціннісної оцінки досвіду особистості у професійній діяльності, є універсальним інструментом для оцінки та інтерпретації унікального професійного досвіду суб'єкта;
- конативної (мотиваційно-вольової), змістом якої є системні конструкти способів професійної діяльності, цілісні патерни рішення професійних задач, що розширюють репертуар поведінки суб'єкта у професійних ситуаціях та уможливають його діяльність у нестандартних ситуаціях, що, у свою чергу, забезпечує стабільність професіогенезу особистості.

Структурно-динамічна організація професійного досвіду формує його суб'єктивну вартість. Суб'єктивна вартість професійного досвіду є його базовою характеристикою, відображає його унікальність та цінність професійних досягнень. На її думку системоутворюючим фактором професійного досвіду є орієнтація на самореалізацію суб'єкта у професіогенезі [1].

Аналізуючи проблему професійного досвіду, не можна залишити поза увагою праці сучасного російського психолога М. Холодної. Вона виділяє три сфери (шари) досвіду: когнітивну, метакогнітивну та інтенціональну. На її думку, когнітивний досвід має структури, що відбивають зовнішній мир, інтегративним рівнем яких є понятійні структури. Когнітивний досвід — це структури, які забезпечують зберігання, упорядкування та переробку наявної і нової інформації. Основне їхнє призначення — «оперативна переробка поточної інформації про актуальний вплив на різних рівнях відбиття» [9, 170].

Метакогнітивний досвід — це досвід регуляції процесу переопрацювання інформації. На думку М. Холодної, метакогнітивний досвід є онтологічною базою когнітивних стилів. І нарешті, інтенціональний (мотиваційно-цільовий) досвід лежить в основі індивідуальної вибірковості інтелектуальної активності [9, 115].

«Іntenціональний досвід представлений такими ментальними структурами, як переваги, переконання та умонастрої» [9, 278].

На наш погляд, досвідчений фахівець знає свою справу та має практичні навички виконання професійної діяльності, що виникають на підставі виконання професійних дій та формуються у схеми професійних дій. Схема дії (згідно з Ж. Піаже) — «це є те, узагальнене, що зберігається в дії при його багаторазовому повторенню в різних умовах» [5, 121].

Аналогічну думку висловлює Ф. Бартлетт. Згідно із його теорією, усі знання людини «упаковані» у певні когнітивні структури, найпростішою з яких є схема. Її розгляд дають як активну організацію попереднього досвіду, що впливає на процеси переробки інформації; ментальну репрезентацію певної дії (фізичної або розумової; спосіб подання оперативної вхідної інформації; когнітивну структуру, яка використовується для сприйняття, організації й опрацювання інформації; структурування даних, що представляють загальні поняття, які зберігаються в пам'яті людини [6].

Практичні схеми дій складають сенсомоторний досвід фахівця.

Професійні знання є обов'язковою складовою досвіду фахівця. Вони можуть набуватися людиною різними шляхами:

- через власні сенсомоторні дії,
- через пізнання (читання літератури за фахом),
- через спілкування та взаємодію з фахівцями.

Професійні знання виступають змістовною компонентою когнітивного досвіду фахівця. Ця складова досвіду є рухливою частиною і при збагаченні досвіду відбувається її постійне переструктурування.

Звернемо увагу на поняття «когнітивний». В педагогічних та психологічних словниках воно відсутнє. Згідно філософського словника, когнітивний той, що вивчає когніцію — процес, за допомогою якого відбувається обробка інформації свідомістю людини [8]. Відомо, що професійні знання мало мати, їми потрібно оперувати, виконувати дії за їх допомогою. Тож когнітивний досвід людини крім змістовної має процедурну складову когнітивного досвіду, ту за допомогою якої виконуються розумові дії на підставі професійних знань. Засвоєний людиною спосіб дії вбиває когнітивний стиль її діяльності (рис. 1).

Під когнітивним стилем людини розуміється індивідуально-своєрідні способи переопрацювання інформації про своє оточення у вигляді індивідуальних відмін-

ностей в сприйнятті, аналізі, структуризації, категоризації, оцінюванні того що відбувається навкруги [9].

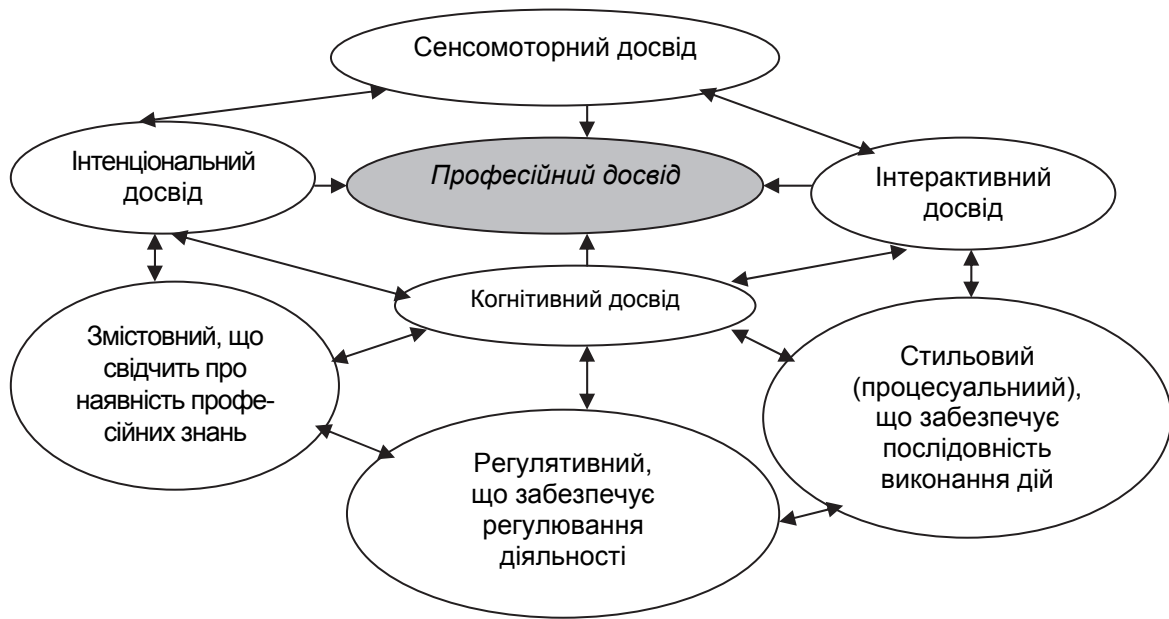

Рис.1. Модель професійного досвіду

Когнітивний стиль визначає не стільки ефективність діяльності людини, скільки спосіб досягнення результату. Це спосіб пізнання, який дозволяє людям з різними здібностями добиватися однакових результатів в діяльності. Інакше кажучи - це система засобів і індивідуальних прийомів для організації власної розумової діяльності.

М. Холодна вважає, що когнітивний стиль — це зручний для особистості спосіб інтелектуальної поведінки (тобто суб'єкт у принципі може вибрати будь-який спосіб переопрацювання інформації, однак він мимовільно або довільно віддає перевагу якому-небудь певному способу сприйняття та аналізу, що найбільшою мірою відповідає його психологічним можливостям) [9, 30].

Як відзначає А. Чеботарьова, когнітивний стиль — це:

- узагальнений спосіб виконання діяльності;
- інтегративне утворення, становлення та розвиток якого відбувається поступово протягом певного часу;
- відносно стійке утворення, яке знаходять своє відбиття в тактиці, стратегії виконання діяльності, визначає манеру виконання дій;
- індивідуально типовий набір переваг особистості щодо операційного складу дій, що виконуються;
- сформувавшись, стає особистісною характеристикою людини [10].

У сучасних підходах до вивчення когнітивних стилів є чимало спірних питань. Їх вирішення має принципове значення для теорії та практики професійного навчання й професійного зростання людини як фахівця. Стильові характеристики є предметом теоретичних вишукувань і численних експериментальних досліджень, що проводяться у вітчизняній та зарубіжній психології. Однак, незважаючи на міру накопичення емпіричних даних стильовий підхід виявився в досить непростій ситуації.

І. Шкуратовою розпочато спробу довести, що в основі різних когнітивних стилів лежать якісь єдині психічні механізми. Підводячи підсумки огляду кореляційних досліджень, вона дійшла висновку, що когнітивний стиль є особливим утворенням, який проникає через усі рівні організації особистості — від перцептивних процесів до міжособистісних відносин. Він багато в чому впливає на соціальну й когнітивну компетентність фахівця, що викликає до нього інтересу психологів і центральним завданням є не просте дослідження взаємозв'язків когнітивних стилів й особистісних особливостей, а пошук психологічних механізмів, що приводять до їх утворення [12].

Когнітивний досвід окрім змістовної та стильової компоненти має ще й регулятивну, основне завдання якої полягає у забезпеченню регулювання професійної діяльності і поведінки. Саме вона вирішує що потрібно зробити у тій чи іншій ситуації, яким способом та на підставі яких знань.

Професійний досвід багатоскладна недиференційована констеляція із окремих складових і, крім сенсомоторного та когнітивного досвіду, до неї входить ще низка компонентів, зокрема інтерактивний досвід, інтенціональний досвід, але це вже є самостійні предмети психологічних досліджень, що виходять за межі цієї статті.

Висновки

1. Поняття професійного досвіду ще багато в чому залишається неопрацьованим. З нагромадженням знань про професійну діяльність людини будуватиметься чіткіше поняття професійного досвіду.

2. Професійний досвід пов'язаний із професійною майстерністю, що й допомагає фахівцеві успішно виконати складні професійні завдання.

3. Важливою ознакою професійного досвіду є його структурованість. Проте, незважаючи на інтерес науковців, проблема визначення й вивчення його складових залишається малодослідженою. Різні автори використовують різні підходи до виокремлення структурних компонент професійного досвіду.

4. Нами пропонується багатоконпонентна модель професійного досвіду, до складу якого входять сенсомоторний, інтенціональний, інтерактивний, когнітивний (змістовний, регулятивний, стильовий) досвід, що пов'язані поміж собою і впливають один на одного. Зміна стану хоча б одного з компонентів професійного досвіду неодмінно спричиняє зміну інших.

ЛІТЕРАТУРА

1. Євдокимова Н. О. Професійний досвід як суб'єктивно-психологічна реальність / Н. О. Євдокимова [електроний ресурс]. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnpu_psykhol/2009_31/7.html

2. Инженерная психология / Г. К. Середя, С. П. Бочарова, Г. В. Репкина [та ін.]; под ред. Г. К. Середы. — К. : Вища шк., 1976. — 308 с.

3. Лактионов А. Н. Координаты индивидуального опыта / А. Н. Лактионов. — Х. : Бизнес Информ, 1998. — 492 с.

4. Лялюк І. М. Формування індивідуального досвіду розв'язування мислительних задач у студентів вищого педагогічного закладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук: 19.00.07 / І. М. Лялюк. — К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2002. — 20 с.

5. Пиаже Ж. Генетическая эпистемология / Ж. Пиаже. — СПб. : Питер, 2004. — 160 с.
6. Солсо Р. Л. Когнитивная психология / Р. К. Солсо. — 6-е изд. — СПб. : Питер, 2006. — 589 с.
7. Толочек В. А. Современная психология труда / В. А. Толочек. — СПб. : Питер, 2005. — 478 с.
8. Философский словарь [электронный ресурс]. — Режим доступа : http://mirslovarei.com/content_fil/kognicija-18497.html
9. Холодная М. А. Когнитивные стили о природе индивидуального ума / М. А. Холодная. — 2 изд. — СПб. : Питер, 2004. — 384 с.
10. Чеботарьова А. І. Детермінанти когнітивно-стильових особливостей успішної діяльності людини / А. І. Чеботарьова // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова: зб. наук. пр. — К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. — № 30. — С. 204–211. — (Серія «Психологічні науки»).
11. Швалб Ю. М. Психологические формы фиксации жизненного опыта / Ю. М. Швалб // Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика. — К. : Міленіум, 2005. — С. 14–21.
12. Шкуратова И. П. Когнитивный стиль и общение / И. П. Шкуратова. — Ростов н/Д : Изд-во Ростов. пед. ун-та, 1994. — 156 с.

Stovba N. I.

КОГНИТИВНЫЙ ОПЫТ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОПЫТА

В статье изложена проблема содержания и структуры профессионального опыта. Построена модель профессионального опыта специалиста. Проанализированы отечественные и зарубежные исследования относительно определения понятия и содержания когнитивного опыта как составляющей профессионального опыта.

Ключевые понятия: профессиональный опыт, сенсомоторный опыт, схема действия, интенциональный опыт, интерактивный опыт, когнитивный опыт, содержательный опыт, регулятивный опыт, стилевой опыт, когнитивный стиль.

Stovba N.

THE COGNITIVE EXPERIENCE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL EXPERIENCE

In this article deals the problem of content and structure of professional experience. The constructed model of professional experience specialist. Analyzed the domestic and foreign research on the definition and content of cognitive experience as a component of professional experience.

Key words: professional experience, sensorimotor experience, the scheme of action, intentional experience, interactive experience, cognitive experience, meaningful experience, regulatory experience, style experience, cognitive style.